ŠTANJEL IN KOBENCLI
RAZVOJ TABORA IN DVORCA

Valentin Medvešček

1. Značilnost Štanjela v novem veku in dileme njegovega razvoja

Plemiška rodbina Kobencl je krojila usodo Štanjela od leta 1508, ko je tam prvič omenjena, pa do leta 1810, ko je brez otrok umrl zadnji moški predstavnik rodbine Janez Filip grof Kobencl. Njeni pripadniki so bili eni izmed najvišjih predstavnikov Habsburžanov, ki so opravljali številne pomembne diplomatske službe od 16. do začetka 19. stoletja[1].

Zaradi tega so tudi kot rezultat svojega političnega udejstvovanja preoblikovali Štanjel iz ene izmed dokaj običajnih vasi Goriške grofije, ki so imele funkcijo administrativnega središča zemljiškega gospostva, v utrjeno taborsko naselje, ki je služilo kot vojaška utrdba z dvorcem kot razkošno družinsko podeželsko rezidenco[2]. Večina monumentalnih reprezentančnih stavb v Štanjelu tako manifestira moč in avtoriteto oblasti avstrijskih Habsburžanov, katero so na območju Štanjela in njemu pripadajočega teritorija izvajali pripadniki rodbine Kobencl. Ti so namreč z raznimi prezidavami in nadzidavami bistveno pripomogli k vzpostavitvi sedanje podobe naselja.

Prispevek je rekonstrukcija razvoja Štanjela na osnovi obstoječe literature, na podlagi katere so podana tudi nekatera sklepanja in interpretacije. Dograjevanja in širjenje vasi sta potekala pod vplivi ključnih zgodovinskih dogodkov od poznega srednjega veka tekom novega veka. Pri tem so bili ključnega pomena valovi vpadov Osmanskih Turkov od zadnje tretjine 15. stoletja do druge polovice 16. stoletja, precej verjetno širše politično dogajanje v Goriški grofiji, zlasti tik pred in ob prehodu pod habsburško nadoblast ob

1 Igor SAPAČ, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji. Kras in Primorje*, Ljubljana, Viharnik, 2011, str. 253; Stanislav JUŽNIČ, *Kraševec gospodar v Bruslju, Ob tristoletnici rojstva Janeza Filipa Kobencla*, v »Kras: revija o Krasu in krasu, o ljudeh in njihovem ustvarjanju«, 122/123 (2013), str. 14-15.

2 Peter FISTER, *Arhitektura slovenski protiturških taborov*, Ljubljana, Slovenska matica, 1975, str. 59-60; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 246-292.

koncu 15. stoletja ter spopadi med Beneško republiko in Habsburško monarhijo prvič v začetku 16. stoletja in potem še enkrat v začetku 17. stoletja[3]. Na podlagi teh dogodkov je mogoče skušati določiti okviren čas izgradnje delov vasi, kjer začetki gradnje niso povsem določeni, predvsem pri sekundarnem obzidju. Z analizo domnevnih razlogov za naselitev Judov v Štanjel v drugi polovici 16. stoletja pa je mogoče predvidevati s katerimi gospodarskimi dejavnostmi se je takrat ukvarjalo tamkajšnje prebivalstvo, kar nam ob analizi njegove strukture razkriva tip naselja in njegove značilnosti[4].

2. Stavbni in preostali razvoj Štanjela pred prihodom Kobencljev

2.1 Naselje

Štanjel, kot naselbina s strateško lego ob prometni poti, ki povezuje Vipavsko in Braniško dolino s Krasom in jadransko obalo, ima kontinuiteto poselitve že iz časa prazgodovine. Na vrhu griča Turn je namreč verjetno že na začetku prvega tisočletja pr. n. št. nastalo utrjeno železnodobno gradišče. Hrib je bil naseljen tudi v obdobju antične rimske države[5]. Zaradi njegovega strateškega pomena so na njegovem vrhu Goriški grofje ali Rihemberški gospodje, ki so bili na Goriškem prisotni od leta 1230 naprej, v visokem oz. poznem srednjem veku, najbrž v 13. ali 14. stoletju, zgradili dvor v obliki utrdbe, danes imenovan »Gledanica«. Ta je služil kot upravno središče manjše zemljiške posesti ter verjetno tudi za opazovanje in kot signalni stolp[6]. Menda je stal že pred letom 1331, ko je bila prvič omenjena vas Štanjel in posredno z njo cerkev svetega Danijela. Štanjel je potem prvič v goriškem urbarju omenjen leta 1402, v vipavskem pa leta 1499. Po nastanku stolpastega dvora, se je pod njim na griču razvila vaška naselbina, ki je že pred koncem 15. stoletja obsegala

3 Tomaž FABEC, Manca VINAZZA, *Tomaj, Gradišče in tabor, Poskus prepoznavanja dinamik preoblikovanja tomajskega griča od prazgodovine do danes*, v »Goriški letnik – Zbornik Goriškega muzeja«, 42 (2018), str. 14-16; Vojko PAVLIN, *Goriška – Od zadnjih goriških grofov do habsburške dežele*, Nova Gorica, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 2017, str. 36-55.

4 Jasna FAKIN BAJEC, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, str. 229; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283; Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov* cit., str. 59-60.

5 Nataša ŠTUPAR-ŠUMI, *Štanjel in grad Štanjel*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Maribor, Obzorja, 1987, str. 3; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 246; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 228.

6 Jasna FAKIN, Tina JAZBEC, Zvonko LEGIŠA, Marinka PERTOT, Vera TUTA BAN, *Kras med Štanjelom in Devinom*, Komen, Občina Komen, 2004, str. 42; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 100-247; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 228; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 3.

dve dolgi vrsti hiš, sezidanih na umetno izravnanih terasah na jugozahodnem pobočju hriba[7].

V tem obdobju naj bi bila, na južnem robu drugega niza hiš, zgrajena tudi znana romanska kraška hiša, ki je sprva služila kot gospodarsko poslopje, kasneje pa je bilo njeno nadstropje predelano v enocelični bivalni kuhinjski in spalni prostor, medtem ko je pritličje še naprej ohranilo gospodarsko namembnost in tako služilo kot shramba, imenovana »hram«. Hiša je imela lesen strop, položen stropnike, ki slonijo na konzolah. Strešna kritina je bila škrlata, odvajanje vode pa je bilo urejeno preko kamnitih žlebov v bližnji kamniti vodnjak[8].

Leta 1402 se v obračunih rihemberškega gospostva omenja mitnica v Štanjelu, katera je v 16. stoletju postala mitniški urad, ki je spadal pod deželnoknežjo upravo v Gorici[9]. Dvor so morda Goriški grofje podeljevali v fevd svojemu ministerialnemu plemstvu[10]. Sicer pa obstaja tudi možnost, da so stolpasti dvor v Štanjelu podeljevali naprej v fevd Rihemberški gospodje, ki so bili v 13. stoletju najpomembnejši goriški ministeriali na območju Goriške grofije, plemičem na nižji hierarhični lestvici[11]. Pred svojo smrtjo leta 1371, in s tem tudi izumrtjem svoje rodbine v moški liniji, je namreč Ulrik V. Rihemberški okrog leta 1370 razdelil svoje posesti v fevd številnim plemičem različnih provenienc[12]. Tako je verjetno Štanjel, morda že takrat v 14. stoletju, pridobila plemiška rodbina Ellacher, ki je imela posesti ob zgornjem toku reke Branice in ob reki Raši, v 15. in 16. stoletju pa tudi gospostva Senožeče, Vitovše in Ajdovščina[13].

2.2 Cerkev

V obdobju upravljanja rodbine Ellacher je bila, med letoma 1455 in 1460, na najnižji terasi na južnem koncu vasi, zgrajena poznogotska enoladijska cerkev z dolgim prezbiterijem na območju starejše cerkve iz prve tretjine 14.

7 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 3; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 228.

8 Eda BENČIČ MOHAR, *Po poteh ljudskega stavbarstva Slovenije*, Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1994, str. 44-55; Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 42.

9 Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 228-229.

10 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 247.

11 *Idem*, str. 102.

12 Pavlin, *Goriška – Od zadnjih goriških grofov do habsburške dežele* cit., str. 171; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 102.

13 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229.

Slika 8.1. Gotski venec zunanjih opornikov in zazidana gotska okna na prezbiteriju vaške cerkve sv. Danijela.

stoletja[14]. Sprva je imela raven lesen, na kamnitih konzolah sloneči strop, nad glavno fasado zvončnico in mogoče se je že takrat ob njenem poslopju nahajala tudi manjša, v jedru gotska zakristija[15]. Verjetno je bila cerkev obdana s posebnim lastnim ločenim obzidjem[16]. Okrog cerkve je bilo tudi vaško pokopališče, ki pa se ga je kasneje opustilo[17]. Prej omenjena starejša cerkev je bila najbrž prvotno zgrajena v poznoromanskem arhitekturnem slogu in je morda vsebovala tudi kakšne gotske elemente. Gotika se je namreč na Slovenskem dokončno uveljavila tudi v podeželski sakralni arhitekturi šele okrog leta 1400, čeprav so bili njeni oblikovni principi že precej uveljavljeni tekom 13. stoletja, vendar so bile romanske forme istočasno ravno tako še

14 Luka VIDMAR, *Leksikon cerkva na Slovenskem, Škofija Koper, Dekanija Kraška*, Celje, Mohorjeva družba, 2007, str. 262; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 4-5; Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 42.

15 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283; Vidmar, *Leksikon cerkva na Slovenskem* cit., str. 262-264.

16 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283.

17 Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 5.

vedno v uporabi[18]. Gotske arhitekturne elemente sedanje cerkve, zgrajene v drugi polovici 15. stoletja, je mogoče videti tako na njeni zunanjščini, kjer sta vidna dva gotska vhoda in zazidana okna ter oporniški oklep oz. venec zunanjih opornikov na zunanjih stenah apside **(slika 8.1)**, kot tudi v njeni notranjščini, kjer jih je mogoče prepoznati v dveh kapitelih z živalskimi figurami v obliki para spečih zmajev in para spečih levov na takrat še gotskem šilastem loku med prezbiterijem in ladjo ter polkrožnih okroglih stopnicah vgrajenih v jedro zidu ob apsidi[19]. Posvečenost cerkve svetemu Danijelu je ena od značilnosti Ogleja, katerega cerkveni oblasti je bilo območje Štanjela takrat podrejeno[20].

2.3 Obzidje

Med letoma 1470 in 1481 so Štanjel razdejali in oplenili Osmanski Turki. Takrat sta najbrž pogorela stolpasti dvor in cerkev, ki pa sta bila zatem verjetno obnovljena. Hkrati je bila vas, ravno zaradi turške nevarnosti, v zadnji tretjini 15. stoletja obdana z obzidjem, ki je menda bilo na jugovzhodni strani povezano z dvorom na vrhu vzpetine. S tem je Štanjel dobil značaj utrjenega naselja z dvojno funkcijo protiturškega tabora in vojaške utrdbe, katere obrambno središče je bil stolpasti dvor[21]. Ostanki tega srednjeveškega gradu, imenovanega Arhangel po svetem Angelu, so danes vidni v njegovem oglatem severozahodnem stolpu z delno ohranjenimi vretenastimi okroglimi stopnicami v lehnjaku[22].

Ob izumrtju Goriških grofov leta 1500, je tako kot v vsej Goriški grofiji prišlo do menjave dednega lastništva štanjelske posesti, ki je takrat postala habsburška dedna posest. Leta 1507 je Štanjel v fevd pridobila rodbina Thurn, saj ga je Henrik Ellacher, v zameno za fevde na območju Ajdovščine, prepustil Mihaelu in Febu pl. Thurn[23] **(slika 8.2**[24]**)**.

---

18 Janez BALAŽIC, Janez HÖFLER, Jon GROBOVŠEK, Irena POTOČNIK, Bojan ZALETELJ, Brane ČOP, Valentin BENEDIK, *Gotika v Sloveniji*, Ljubljana, Narodna galerija, 1995, str. 50.

19 Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 4; Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 42; Vidmar, *Leksikon cerkva na Slovenskem* cit., str. 264-265.

20 Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 4.

21 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249-283; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 3-5; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229.

22 Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 3; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 228; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 278.

23 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 3; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229.

24 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283.

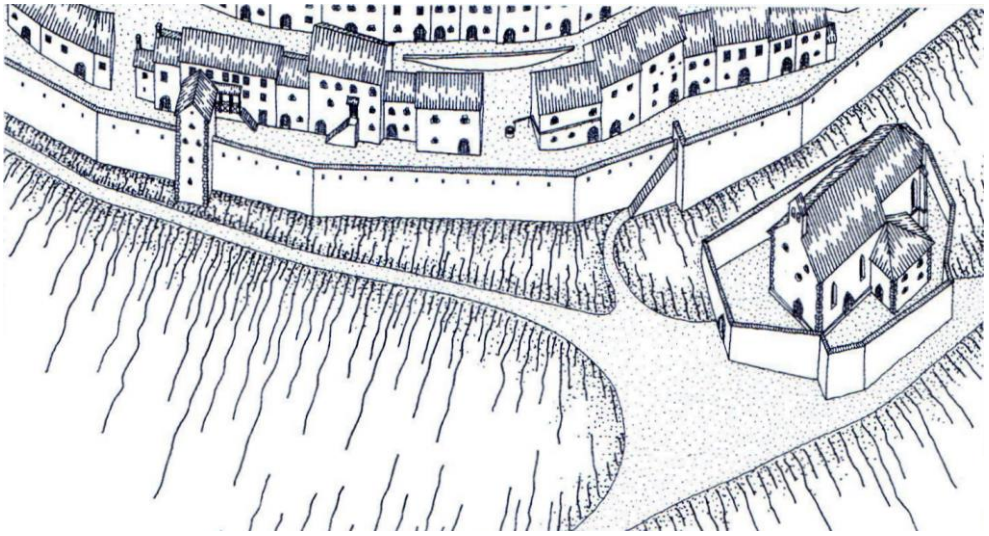

Slika 8.2. Poskus rekonstrukcije podobe Štanjela v poznem 15. stoletju.

3. Kobenclov prevzem Štanjela in novo obzidje v 16. stoletju

Plemiška rodbina Kobencl je Štanjel dobila v fevd od Habsburžanov leta 1508. Natančne okoliščine prevzema niso znane. Takrat je oskrbnik in poveljnik gradu postal Krištof Kobencl. Ko je istega leta med Habsburško monarhijo in Beneško republiko zaradi spora o nasledstvu dediščine Goriških grofov izbruhnila vojna, se je ta skupaj s svojim sorodnikom Žigom Herbersteinom iz Vipave boril proti Benečanom. Krištofova soproga Ana pl. Lueg Predjamska je bila namreč dedinja Erazma Predjamskega, Erazmova sestra Barbara pl. Lueg pa je bila soproga Žigovega očeta Lenarta Herbersteina. Kljub tej skupni navezi Kobencljev in Herbersteinov pa Krištofu Štanjela ni uspelo ubraniti. Čeprav je to kraško utrdbo menda hrabro branil, so jo kaj kmalu osvojili Benečani. Vendar tudi beneška nadvlada ni trajala dolgo, saj so se beneške čete že naslednje leto umaknile in zapustile Štanjel. Tako je leta 1509 Krištof Kobencl ponovno pridobil štanjelsko posest[25]. Takrat je Žiga Herberstein sodeloval v bojih v Furlaniji, Istri in v Gorici ter bil za svoje zasluge pri osvojitvi Marana, leta 1514, s strani cesarja povišan v viteza[26].

25 Silvano CAVAZZA, *La formazione della contea asburgica*, v Silvano CAVAZZA (ured.), *Divus Maximilianus: una contea per i goriziani 1500-1619*, Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna, 2002, str. 131–134; Južnič, *Kraševec gospodar v Bruslju* cit., str. 14; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 3; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229; Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 41.

26 Marija WAKOUNIG, *Sigismund von Herberstein*, v Cavazza (ured.), *Divus Maximilianus* cit., str. 177.

Po odhodu beneških čet leta 1509 so začeli Štanjel načrtno utrjevati zaradi njegovega obrambnega pomena ob novi zahodni meji Habsburške monarhije. V vojni je bil stolpasti dvor na vrhu Turna požgan in razdejan, vendar ga kljub temu po koncu vojne niso obnovili, temveč so njegovo kamenje uporabili za popravilo poškodovanega in slabo zavarovanega tabora. V 16. in 17. stoletju se je Gledanico uporabljalo kot kamnolom. Nov dvor, z osrednjo upravno funkcijo posestva, je bil takrat zgrajen na skrajnem severozahodnem delu vasi ob gospodarskem predgradju nekdanjega stolpastega dvora. Obe stavbi sta bili združeni v celoto, na območju katere se danes nahaja prenovljena domačija Štanjel št. 39 v lasti družine Hočevar[27].

V prvi polovici 16. stoletja je bilo zgrajeno novo zunanje obzidje, ki je koncentrično zaobjelo približno štirikrat večjo površino kot staro obzidje iz zadnje tretjine 15. stoletja. Njegova gradnja se je mogoče začela že pred letom 1509, saj naj bi del obzidja, katerega ostanki se sedaj nahajajo v renesančnem obzidnem stolpu kasnejšega dvorca iz druge polovice 16. stoletja, bil zgrajen okoli leta 1500. Ob gradnji novega obzidja, v sklopu takratnega dodatnega utrjevanja vasi, je bil morda zgrajen tudi manjši polkrožni obzidni stolpič, ki je bil na notranji strani odprt in ki je najbrž stal na mestu sedanjega rondela prej omenjenega novoveškega dvorca. Ta pa naj bi bil zgrajen že v zadnji tretjini 15. stoletja, istočasno kot starejše obzidje, kar nam mogoče priča o tem, da se je gradnja novega obzidja začela že v zadnjih letih 15. stoletja in je morda bila začasno zaustavljena ob beneški zasedbi med prvo avstrijsko-beneško vojno[28]. Ob prihodu Benečanov v Štanjel naj bi namreč tam potekala gradbena dela na grajskem obzidju po naročilu Tomaža Kobenclja[29]. Prvotno starejše obzidje pa se je morda opustilo šele po uradni sklenitvi miru med Habsburško monarhijo in Beneško republiko na zboru v Wormsu maja 1521, ko ni bilo več potencialne nevarnosti ponovnega izbruha vojne. Okrog leta 1520 so namreč domačini v pismu reformacijsko komisijo prosili za dovoljenje uporabe kamenja nekdanjega stolpastega dvora za popravilo tabora, na podlagi česar je mogoče sklepati, da je do takrat obzidje iz zadnje tretjine 15. stoletja še bilo v uporabi[30]. Ob izgradnji novega je staro obzidje postalo nepotrebno. Zaradi prostorske stiske ob širitvi vasi so se nove nadstropne stanovanjske hiše in razne druge stavbe naslonile na zunanjo stran starega obzidja ter njegove obrambne stolpe v novem medzidju, tako da so obrambni zidovi postali zunanje stene teh stavb. S tem je na zahodni strani vasi nastal tretji niz hiš,

27 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249-283.
28 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249-284.
29 Cavazza, *La formazione della contea asburgica* cit., str. 138.
30 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 250; Cavazza, *La formazione della contea asburgica* cit., str. 140.

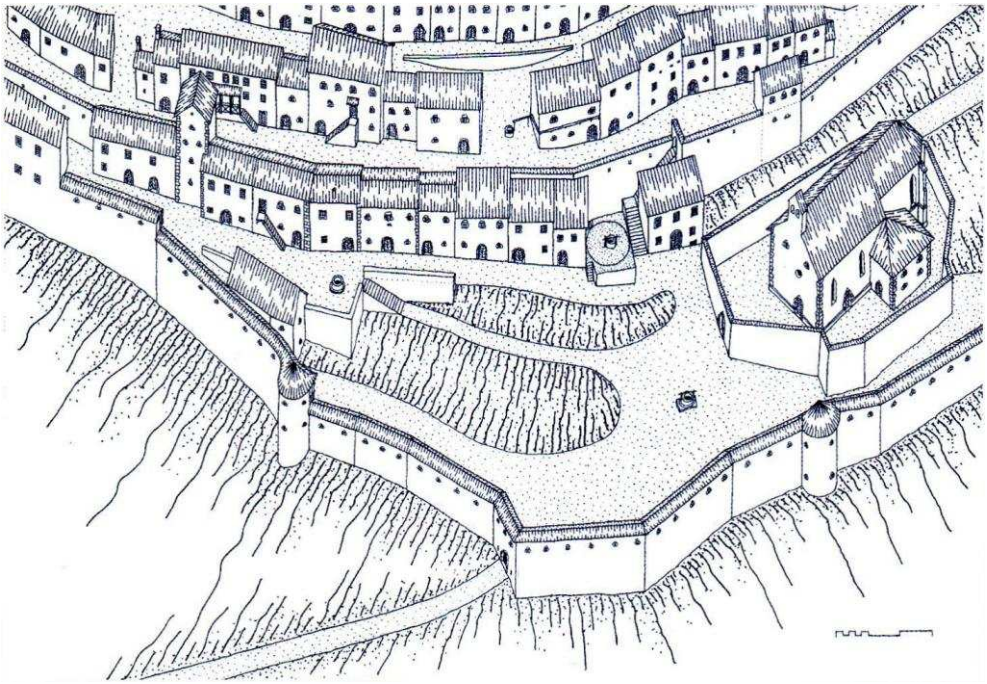

Slika 8.3. Poskus rekonstrukcije podobe Štanjela okoli leta 1520.

katere so imele poznogotsko oblikovane okenske okvire[31]. Ta niz je segal od severozahodnega stolpa srednjeveškega obzidja na severni strani do zidanega zbiralnika vode na južni strani. Slednji je sedaj vključen v spodnji del jugovzhodnega oglatega stolpa. Zbiralnik je bil verjetno oblikovan kot dvignjena obzidana tlakovana terasa s stopniščem. Na svoji hrbtni strani je bil vsekan v skalnato osnovo in naslonjen na zunanjo stran starega obzidja. Njegov obod pa je bil izoliran s plastjo ilovice[32] **(slika 8.3[33])**.

4. Razvoj Štanjela za časa Janeza Kobenclja (druga polovica 16. stoletja)

Krištofa Kobenclja je nasledil Tomaž Kobencl, tega pa Krištofov mlajši, okrog leta 1530 v Štanjelu rojeni sin Janez Kobencl, ki je s Štanjelom upravljal najbrž od začetka šestdesetih let 16. stoletja do svoje smrti leta 1594. Območje Štanjela je takrat še pripadalo zemljiškemu gospostvu Rihemberk[34].

31 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 284; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 5; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229.

32 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 284–285.

33 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 284.

34 *Idem*, str. 253; Silvano CAVAZZA, *Giovanni Cobenzl*, v *Divus Maximilianus* cit., str. 237.

Zaradi njegove ugodne prometne lege in razvite trgovske dejavnosti, so se tu leta 1564 naselili domnevno pregnani Judje iz Trsta, kjer je prihajalo do napetosti med frančiškani in judovskim prebivalstvom kar bi utegnilo biti razlog za njihov pregon[35]. Potem pa naj bi se leta 1570 Štanjel izločil iz rihemberškega zemljiškega gospostva[36]. Vendar so glede tega nejasnosti, saj se še leta 1624 Štanjel kot župa omenja v izvlečku urbarja rihemberškega gospostva[37]. V kolikor je tako leta 1570 dejansko prišlo do izvzema štanjelske posesti iz okvira deželnoknežjega fevda Rihemberk, je bil morda to rezultat Janezove podpore cesarju in zvestobe katoliški veri, med tem ko pa je istočasno, njemu takrat še nadrejeni rihemberški gospod Lovrenc Lanthieri prisegal na protestantsko luteranstvo in s tem izkazoval svoje nasprotovanje vladarjevim prizadevanjem po podreditvi goriških deželnih stanov[38].

4.1 Obzidje

V tretji četrtini 16. stoletja je projektiranje novega obzidja v Štanjelu prevzel deželnoknežji arhitekt Giuseppe Vintana, ki je takrat vodil tudi utrjevanje Gorice in Tolmina. Utrjevalna dela so potekala po njegovih načrtih. Vas je tako dobila podobo utrjenega mesteca s takrat modernim renesančnim obzidjem. To je na strateško pomembnih mestih dobilo obrambne stolpe in dvoje utrjenih vrat[39]. Ob tem se je, verjetno sredi 16. stoletja, na zahodni strani zgradilo renesančni obzidni stolp rondel, in sicer na mestu morebitnega starejšega polkrožnega stolpiča iz konca 15. stoletja ali začetka 16. stoletja[40]. Obzidna vrata na zahodni strani naselja takrat še niso imela današnje stolpaste oblike, temveč zgolj preprost polkrožno sklenjen portal z dvema ozkima lijakasto zoženima linama ob straneh. Ta se sedaj nahaja na notranji strani zadnje stene v veži stolpastih vrat[41] **(slika 8.4[42])**.

35 Klemen JELINIČ BOETA, *Judje v Sloveniji v srednjem veku*, v »Zgodovina v šoli: Novejše raziskave srednjega veka na Slovenskem«, 1–2 (2009), str. 42; Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229.

36 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 153.

37 Aleksander PANJEK, *Statut in privilegij komuna ali tabora Rihemberk (1556). Avtoportret soseske pred izzivi ekonomskih, socialnih in okoljskih sprememb*, v »Goriški letnik - Zbornik Goriškega muzeja«, 42 (2018), str. 131.

38 Ana KRUH, Ines BEGUŠ, *Vodnik po gradu Rihemberk*, Nova Gorica, Goriški muzej, 2017, str. 10; Jože POGAČNIK, Franc ZADRAVEC, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Maribor, Obzorja, 1973, str. 51; Južnič, *Kraševec gospodar v Bruslju* cit., str. 14.

39 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 284.

40 *Idem*, str. 266; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 4.

41 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 267-284.

42 *Idem*, str. 286.

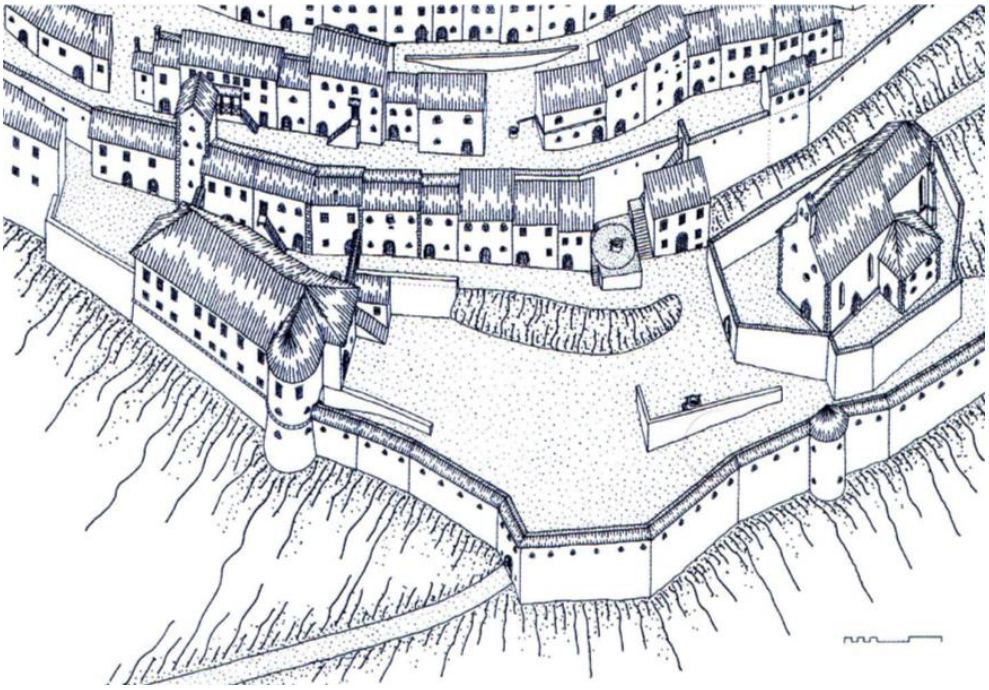

Slika 8.5. Poskus rekonstrukcije podobe Štanjela okoli leta 1580.

4.2 Dvor

Pred začetkom gradnje novega dvora so pripadniki rodbine Kobencl, najbrž zaradi nezadovoljstva s skromnostjo tedanjega, ob nekdanjem gospodarskem predgradju starega stolpastega dvora na vrhu hriba od tam bivajočih svojih podložnikov odkupili tri preproste enocelične, na staro srednjeveško obzidje naslonjene hiše, ki so jih v notranjosti povezali med seboj in jih preuredili v plemiško rezidenco. Te sedaj tvorijo vzhodni trakt kasnejšega novoveškega dvora. Takrat so tudi začeli postavljati gospodarska poslopja na območju medzidja, kjer se je nahajal tudi vodnjak. Iz enega izmed teh se je kasneje razvil sedanji severozahodni trakt današnjega dvorca[43].

Gradnja novega renesančnega dvorca po naročilu Janeza Kobenclja se je morda začela kmalu po domnevnem izvzemu Štanjela iz okvira deželnoknežjega fevda Rihemberk leta 1570, vsekakor pa pred letom 1580, kajti iz tega leta je ohranjen najstarejši doslej znani dokument v katerem je omenjen štanjelski dvorec. Gre za pismo Janeza Kobenclja notranjeavstrijskemu nadvojvodi Karlu II. Habsburškemu, v katerem je tudi skica tlorisne zasnove dvorca. Novi enonadstropni trakt je bil zgrajen na

43 *Idem*, str. 285.

Slika 8.6. Napisna plošča na dvoriščni fasadi severozahodnega trakta dvorca (1583).

severozahodni strani medzidja zahodno od treh združenih, prej odkupljenih hiš, in sicer tako, da se je zapolnilo prostor med starejšim gospodarskim poslopjem, ki se ga je potem vključilo v severovzhodni vogal novega dvorca, in zadnjo stranjo zunanjega obzidja. Pri tem je bil del obzidja ob njem porušen in ponovno zgrajen nekoliko bolj zahodno ter je hkrati predstavljal zahodni fasadni zid novega trakta. Ob tem se je na območju neposredne severne okolice novega dvorca, kjer je bil prej tudi porušen del obzidja, pozidalo novo naselbinsko obzidje, s katerim se je dvorec povezalo s severozahodnim delom zunanjega vaškega obzidja. Ob gradnji nadstropnega poslopja, ki na skici iz leta 1580 še ni označeno, je bilo slednje naslonjeno na notranjo stran prej omenjenega obzidja. Takrat zgrajeni novi dvor tvori severozahodni trakt današnjega dvorca. V novi trakt se je takrat vključilo tudi renesančni rondel na zahodni strani obzidja. Gradnja se je zaključila leta 1583, kar je razvidno iz kamnite napisne spominske plošče na dvoriščni fasadi trakta (slika 8.6). V njem so uredili sprejemno dvorano, kuhinjo, jedilnico in ogrevane sobe. Arhitekt novega dvorca ni znan. Morda ga je projektiral že omenjeni Giuseppe Vintana, ki je takrat vodil gradnjo obzidja in je izdelal načrt za palačo rodbine Kobencl v Gorici. Verjetno so že takrat nastali načrti za kasnejši jugozahodni trakt dvora, na kar kaže oblika zahodnega obzidnega stolpa, ki je očitno predvidevala širitev dvorca proti jugozahodu[44] **(slike 8.5**[45]**-8.6**).

44 *Idem*, str. 285-287.
45 *Idem*, str. 287.

5. Nadgradnja Štanjela za časa Filipa Kobencla (1603–1626)

Po smrti Janeza Kobenclja je njegovo premoženje, vključno s posestvom Štanjel, dedoval njegov mlajši brat Ulrik, po njem pa pred letom 1603 Ulrikov sin Filip Kobencl. Leta 1607 je slednji postal deželni baron in še istega leta od cesarja zakupil štanjelsko posest[46].

Po tem, ko je Filip Kobencl prevzel funkcijo štanjelskega zemljiškega gospoda, je leta 1603 dal, zase in za svoje potomce, prenoviti oziroma na novo zgraditi družinsko grobnico v vaški cerkvi, o čemer priča napisna plošča s Kobenclovim rodbinskim grbom, njegovim imenom ter letnico 1603 na spodnjem delu zahodne fasade sedanjega zvonika[47]. Gradnja le-tega naj bi se pričela nekaj let kasneje pod vodstvom mojstra severnoitalijanskega rodu Melhiarja Fabianija, zaključila pa leta 1609, na kar kaže letnica nemškega napisa v latinici na jugozahodnem vogalu cerkvene ladje (slika 8.8.)[48]. Zvonik je zaradi svojega slikovitega, edinstveno limonasto zaključenega ostrešja postal simbol Štanjela[49]. Takrat se je začela tudi baročna prezidava cerkve[50]. V tem obdobju se je Filip lotil tudi dokončanja projekta svojega strica in dal postaviti novi jugozahodni trakt renesančnega dvorca. Graditi so ga začeli verjetno okrog leta 1607, kar je razvidno iz portala sedanje zgornje kletne etaže, na katerega prekadi je vklesana letnica. Takratni novi dolgi jugozahodni trakt je bil sprva ozek. Zgrajen je bil na območju med rondelom dvorca in zahodnimi obzidnimi vrati, tik ob renesančnem obzidju. Ob gradnji je bil naslonjen na notranjo stran obzidnih zidov, tako da so ti tvorili njegovo zahodno zunanjo fasado. Zaradi neravnega, proti jugu padajočega terena dvorišča, je bilo njegovo poslopje nižje od današnjega in ni presegalo stropa sedanjega pritličja. Današnja kletna etaža je namreč imela funkcijo pritličja, sedanje pritličje pa je predstavljalo nadstropje. Zaradi neizravnanega terena je bil ravno tako novi trakt v južni četrtini podkleten. Njegova zunanjščina je bila verjetno preprosto oblikovana, gradnjo pa je morda vodil isti mojster, pod vodstvom katerega je takrat potekala tudi gradnja cerkvenega zvonika[51] **(slike 8.7**[52]**-8.8)**.

46 *Idem*, str. 255; Južnič, *Kraševec gospodar v Bruslju* cit., str. 15.

47 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 287; Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 41.

48 Božidar PREMRL, *Turni, teri, lajblci, preslice: zgodbe zvonikov s Krasa in okolice*, Sežana, Kulturno društvo Vilenica, 2007, str. 13–53; Vidmar, *Leksikon cerkva na Slovenskem* cit., str. 262; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 287-288.

49 Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 42.

50 *Idem*, str. 42; Vidmar, *Leksikon cerkva na Slovenskem* cit., str. 262.

51 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 287–288.

52 *Idem*, str. 288.

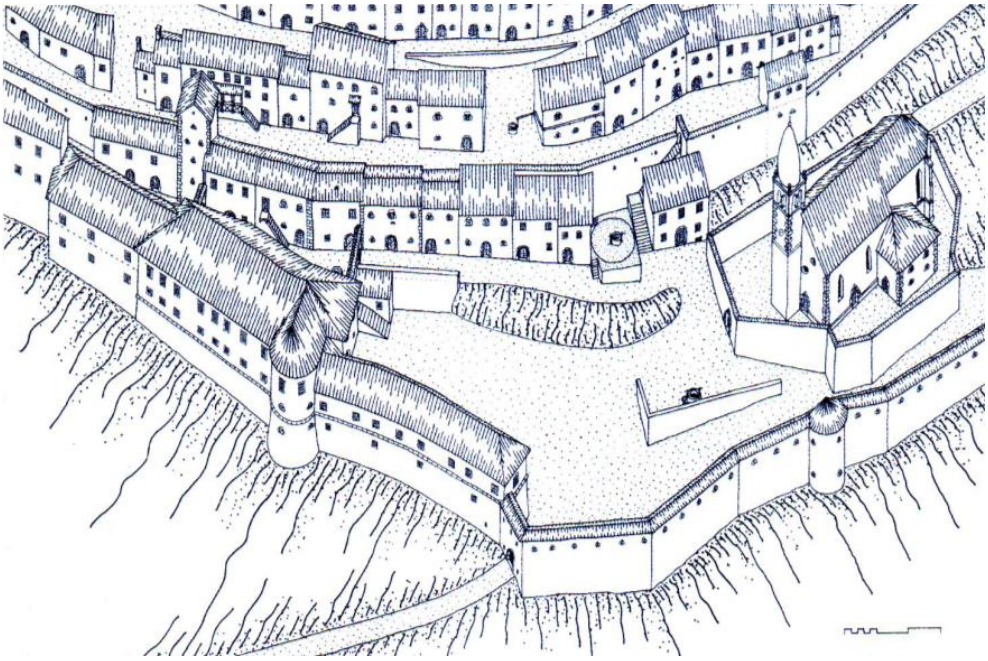

Slika 8.7. Poskus rekonstrukcije podobe Štanjela v prvi polovici 17. stoletja.

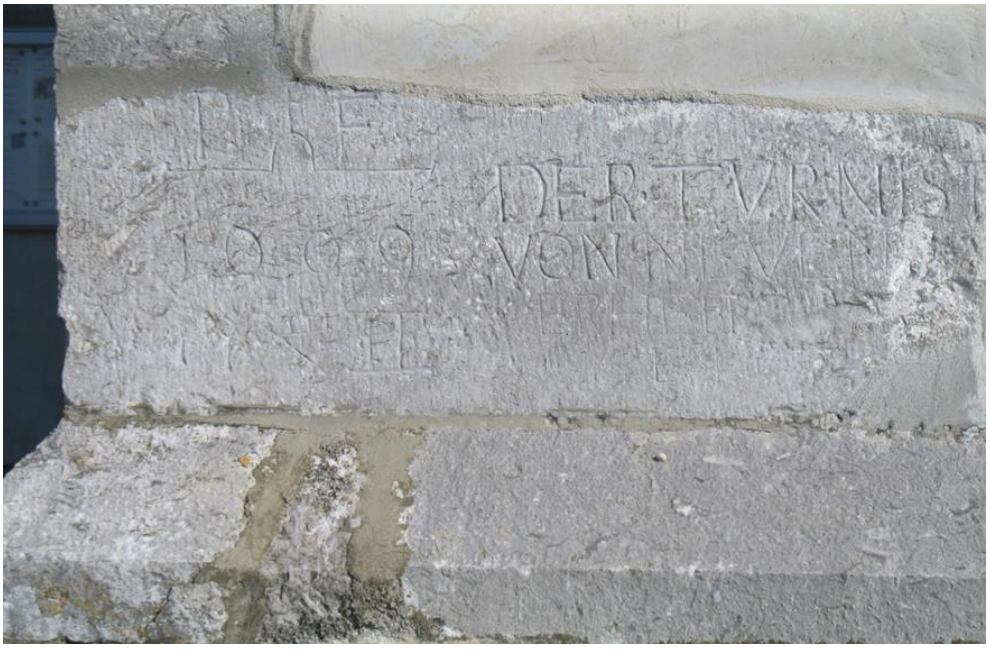

Slika 8.8. Nemški napis v latinici na jugozahodnem vogalu cerkvene ladje.

6. Nova podoba Štanjela z Janezom Filipom Kobenclom (druga polovica 17. stoletja)

Po smrti Filipa Kobenclja leta 1626, je vse njegovo imetje dedoval njegov sin Janez Gašper I. baron Kobencl. Ta je naslednje leto od Habsburžanov odkupil Štanjel, ki je s tem postal dedna last Kobencljev. Po odkupu je štanjelsko posestvo tudi gotovo že bilo samostojno gospostvo[53]. Janez Gašper je umrl leta 1655, nasledil pa ga je njegov še mladoletni sin Janez Filip I. Kobencl. Ta si je sprva kot tržaški glavar in kasneje tudi kot goriški deželni glavar, štanjelski dvorec izbral za svojo osrednjo rezidenco med Trstom in Gorico ter ga zato dal temeljito prenoviti in povečati[54].

6.1 Dvorec

Janez Filip Kobencl je v drugi polovici 17. stoletja dal temeljito in celovito prezidati kompleks štanjelskega dvorca, katerega si je izbral za svojo osrednjo podeželsko rezidenco. Pri tem je bil jugozahodni trakt nadzidan za eno nadstropje in pol. Dvorišče ob traktu je bilo nasuto in izravnano, s tem pa je prejšnje pritličje postalo klet. Ob izravnavanju južnega dela dvorišča z nasipavanjem, so izravnali tudi ploščad med dvorcem in cerkvijo, ki je tako dobila značaj trga[55]. V nekdanjem nadstropju, ki je takrat dobilo funkcijo pritličja, so na obeh fasadnih stenah prebili po tri arkadne odprtine in tako uredili obokano ložo, kar je omogočalo razgled na pokrajino. Novo prvo nadstropje pa so opremili z odprtim konzolnim hodnikom na dvoriščni strani. Nad njim so zgradili, z ovalnimi linami na zunanjih fasadnih stenah opremljeno, podstrešno pol-etažo. Stara streha, ki je bila verjetno strma, brez napuščev in krita s kamnitimi škrlami, je bila nadomeščena z novo položno, s strešniki krito streho s širokimi napušči. V sobah so med okna fasadne stene postavili po beneškem vzoru urejene nove kamine, od katerih je bil odvod dima urejen preko na vrhu strehe nameščenih dimnikov. Približno hkrati je bil preurejen tudi severozahodni trakt dvorca. Tudi na je njem je bila odstranjena stara kamnita streha, nadzidana je bila podstrešna pol-etaža do višine jugozahodnega trakta in tudi ta je bil prekrit s položnejšo in s strešniki krito streho. Rondel je bil nadzidan, tako da je nekoliko presegal višino zahodne fasade obeh traktov in je s tem postal njen glavni poudarek ter povezovalni člen. Zunanjščina severozahodnega trakta je bila preoblikovana tako, da je bila prilagojena zunanjščini jugozahodnega trakta. S tem so tudi okna dobila nove

53 Aleksander PANJEK, *Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospostev (1615-1637)*, v »Acta Histriae«, 2 (2004), str. 7.

54 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 255.

55 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 288-289; Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 19.

Slika 8.9. Napisna plošča na dvoriščni fasadi jugozahodnega trakta dvorca v nadstropju (1681).

Slika 8.10. Obnovljeni renesančno-baročni štanjelski dvorec.

kamnite okvire. V notranjščini pritličja severozahodnega trakta je bila zgrajena nova križno obokana veža, v nadstropju pa je bila ena soba opremljena z večjim kaminom. Gradbena dela so se zaključila okrog leta 1681, o čemer priča napisna plošča z letnico na dvoriščni fasadi jugozahodnega trakta v nadstropju **(slika 8.9)**. Dvorec je tako dobil svojo poenoteno zgodnjebaročno podobo, ki

Slika 8.11. Letnica 1678 vklesana na zahodnem portonu cerkvenega obzidja.

se je brez večjih sprememb ohranila do druge svetovne vojne[56]. Ob tem so pripadniki rodbine Kobencl prodali stari dvor skupaj s prejšnjim gospodarskim predgradjem nekdanjega stolpastega dvora. To so najbrž storili pred letom 1643, ko so v Štanjelu prvič izpričani člani rodbine Budigna, ki so v prejšnjem dvoru prebivali verjetno do konca 18. stoletja[57] **(slika 8.10)**.

6.2 Cerkev

V zadnji četrtini 17. stoletja je verjetno bil znižan nivo domnevnega protiturškega cerkvenega obzidja, s čimer je bila stavba vaške cerkve vizualno povečana. O tem nam morda priča letnica 1678, vklesana na zahodnem baročnem portonu sedanjega cerkvenega obzidja **(slika 8.11)**[58].

56 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 289.

57 Štupar-Šumi, *Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 19; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 250.

58 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 289.

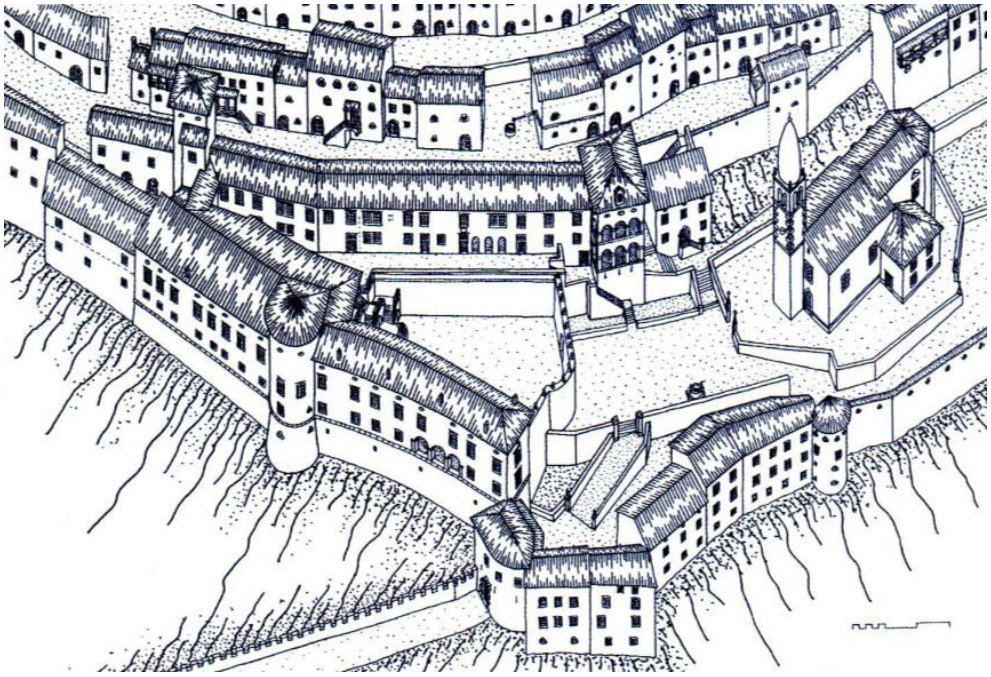

Slika 8.12. Poskus rekonstrukcije podobe Štanjela na začetku 18. stoletja.

6.2.3 Ostali objekti

Leta 1692 je bil urejen zahodni obzidni vhod, ob katerem so zgradili stolpasta naselbinska vrata s položno korčno streho[59]. Kmalu zatem je bil na južnem robu dvorišča ob dvorcu zgrajen visok dvoriščni zid z mogočnim rusticiranim portalom, ki ima nad prekado vzidano napisno ploščo z letnico 1696. Ta ločuje dvorišče od ploščadi pred cerkvijo[60]. Takrat so bile tudi prezidane hiše ob starem srednjeveškem obzidju, ki so jih pripadniki rodbine Kobencl postopoma vse odkupili. Pri tem so jih nekoliko nadzidali in jih na dvoriščni strani povezali z enotno enonadstropno fasado, tako da so vizualno dobile enotno podobo. Tako je nastal novi vzhodni trakt, ki pa so s starejšim severozahodnim traktom v nadstropju povezali tako, da so zgradili mostovž. Preoblikovanje niza poznogotskih hiš se je zaključilo okrog leta 1699, ob nastanku napisne plošče na fasadi v nadstropju vzhodnega trakta (slika 8.14)[61]. Na njegovi južni strani so nad starim zbiralnikom vode zgradili mogočni jugovzhodni oglati stolp, ki je presegal višino trakta. V njem so morda v prvi polovici 18. stoletja uredili grajsko kapelo Svetega Janeza Krstnika. Ob tem so najbrž zazidali zgornjo vrsto arkad na glavni fasadi stolpa ter tako preuredili

59 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 289-290.
60 *Idem*, str. 290; *Štupar-Šumi, Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 19.
61 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 290-291.

Slika 8.13. Sklepni kamen z rodbinskim grbom in letnico 1692 nad obokanim vhodom skozi zahodna stolpasta naselbinska vrata.

Slika 8.14. Napisna plošča v nadstropju vzhodnega trakta dvorca (1699).

okna v pravokotni obliki s kamnitimi okviri[62]. Severozahodnemu oglatemu stolpu srednjeveškega obzidja ob severnem robu vzhodnega trakta dvorca so nadzidali podstrešno pol-etažo z ovalnimi linami, njegovo kamnito dvokapno streho pa zamenjali s položno piramidalno korčno streho[63]. Okoli leta 1700 pa je bilo naposled, na notranjem dvorišču dvorca, še zgrajeno reprezentančno baročno večramno odprto stopnišče z balustrado. Ta je spodnji, večji del dvorišča povezoval z zgornjim. Z njim je spodnji del dvorišča na svoji severni strani dobil monumentalni zaključek[64] **(slike 8.12[65]-14)**.

7. Skromne informacije o Štanjelu v 18. stoletju do zadnjega predstavnika Kobenclov

V 18. stoletju se je nadaljevala baročna prezidava vaške cerkve. Tako so v prvi četrtini stoletja zazidali gotska okna ter prebili nova manjša okna. Na novo so tudi obokali prezbiterij pri čemer je bil prejšnji gotski rebrasti obok podrt in nadomeščen z novim baročnim banjastim obokom. Ob tem so tudi za nadstropje povišali zakristijo. V drugi polovici 18. stoletja pa so zgradili sedanji poznobaročni zrcalni ladijski obok[66]. Menzo velikega oltarja so opremili z reliefno upodobitvijo dvorca, ki je najbrž nastala med letoma 1760 in 1780[67]. V drugi polovici 18. stoletja je bil pred zahodno fasado severozahodnega trakta dvorca urejen še obzidan terasast vrt[68].

Rodbina Kobencl je v moški liniji izumrla s smrtjo Janeza Filipa grofa Kobenclja 30. avgusta 1810 in smrtjo njegovega bratranca Janeza Ludvika Kobenclja leto prej. Janez Filip II. je Štanjel skupaj z večino svojega premoženja zapustil pravnuku svoje tete Kasandre por. Coronini, roj. Kobencl, Mihaelu grofu Coronini-Cronberg. Slednji štanjelskemu dvorcu ni posvečal kaj preveč pozornosti in ga je naposled okrog leta 1825 prodal frankfurtskemu industrialcu Janezu Krištofu Ritterju[69].

62 *Idem*, str. 291; *Štupar-Šumi, Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 19.

63 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 291.

64 Štupar-Šumi*, Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 19; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 291.

65 *Idem*, str. 290.

66 Vidmar, *Leksikon cerkva na Slovenskem* cit., str. 262-265; Fakin in sodelavci, *Kras med Štanjelom in Devinom* cit., str. 42.

67 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 291; Vidmar, *Leksikon cerkva na Slovenskem* cit., str. 265.

68 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 292.

69 Južnič, *Kraševec gospodar v Bruslju* cit., str. 15; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 257.

8. O podobi in funkciji naselja Štanjel

Štanjel se je kot naselje prvotno oblikoval na strateški legi na vrhu griča Turn, ki je predstavljal razgledno in nadzorno točko nad delom Štanjelu pripadajočega teritorija na ravninskem območju Krasa in v Braniški dolini[70]. Hkrati pa mu je njegova lega na vrhu griča omogočala lažje organiziranje obrambe. Zaradi neravnega terena na pobočju griča, se je vaška naselbina razvila na umetno izravnanih terasah v obliki elipsastega loka, sprva na jugozahodnem delu hriba, kar je narekovalo strukturo vasi (slika 8.15)[71]. Tako kakor v bližnjem Devinu je tudi tu bila razporeditev stavb takšna, da so te s svojimi zunanjimi zidovi navzven zapirale notranjost naselja ter tako navzven delovale kot obrambno obzidje[72]. Sicer pa takšne postavitve stavb ni mogoče razpoznati zgolj v tretjem nizu hiš, katerih strukturo narekuje njihova naslonitev na staro srednjeveško obzidje, temveč tudi na prvih dveh višje ležečih terasah[73]. Stavbe so bile verjetno tam tako razporejene že v času, ko naselje še ni imelo obzidja, ravno za potrebe obrambe ob morebitnem vojaškem spopadu.

Štanjel je zaradi nevarnosti vpadov Osmanskih Turkov svoje prvotno obzidje dobil v zadnji tretjini 15. stoletja, ko so ti najbolj pustošili po Krasu[74]. V tem istem obdobju je bil verjetno zgrajen tudi tabor v Tomaju, ki naj bi bil ena največjih protiturških utrdb na današnjem območju zahodne Slovenije[75]. Utrjeni Štanjel je tako s svojo strateško lego iz jugovzhodne strani preko Krasa preprečeval sovražniku dostop do Rihemberka in naprej po spodnji Vipavski dolini tudi do Gorice.

Vendar pa utrjevanje Štanjela ni bilo zgolj v kontekstu organizacije protiturške obrambe, temveč tudi zaostrovanja političnih sporov Goriške grofije s Habsburško Avstrijo in Beneško republiko, ki bi v takratnih razmerah utegnili prerasti v vojaški konflikt. Goriški grof Ivan se je namreč med letoma 1456 in 1460 bojeval v vojni proti Frideriku III. Habsburškemu za dediščino Celjskih grofov[76]. Po letu 1462 pa je obstajala potencialna možnost ponovnega izbruha vojne zaradi pridobitve, v prejšnji vojni izgubljenega, mesta Lienz v korist Goriškemu grofu Lenartu ob tamkajšnjem uporu gozdarskih najemnikov. Zoper to dejanje Friderik Habsburški ni interveniral, ker je bil

70 Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 228.
71 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249.
72 Aleksander PANJEK, *Staro jedro Devina v zgodnjem novem veku: začarana risba iz arhiva*, v »Kronika: Iz zgodovine Krasa«, 3 (2015), str. 477.
73 Štupar-Šumi*, Štanjel in grad Štanjel* cit., str. 5.
74 Fabec in Vinazza, *Tomaj: Gradišče in Tabor* cit., str. 14; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 249.
75 Fabec in Vinazza, *Tomaj: Gradišče in Tabor* cit., str. 14.
76 Pavlin, *Goriška – od zadnjih goriških grofov do habsburške dežele* cit., str. 36–37.

prezaposlen zaradi spora s svojim bratom, kljub temu pa je možnost intervencije še vedno obstajala vse do njegove smrti leta 1493[77]. Hkrati pa so potencialno grožnjo Goriški grofiji predstavljali tudi Benečani, ki so skušali pridobiti njeno območje v svoj državni okvir in so med drugim tudi zato širili svoj vojaški vpliv na njenem območju, zlasti z gradnjo utrdbe v Gradišču ob Soči od leta 1473 naprej[78].

Gradnja drugega obzidja v Štanjelu, ki se je morda začela že ob koncu 15. stoletja je bila verjetno posledica zaostrovanja odnosov Goriške grofije z Beneško republiko ob političnem povezovanju s Habsburško monarhijo.

Goriški grof Lenart se je namreč leta 1497 sklenil permutacijsko pogodbo z Maksimilijanom Habsburškim, na podlagi katere je slednji zasedel goriške posesti pri Latisani ob Tilmentu in Krmin[79]. V tem primeru se so utrjevalna dela v Štanjelu nadaljevala tudi po habsburškem prevzemu Goriške grofije leta 1500.

Takrat je bilo namreč mogoče pričakovati, da bi med Habsburško monarhijo in Beneško republiko utegnila izbruhniti vojna zaradi nerešenega spora za nasledstvo Goriških grofov in odprtega vprašanja nadzora utrdbe v Gradišču ob Soči ter rečnega pristanišča Latisana ob Tilmentu[80]. Morda je bila takrat gradnja drugega obzidja v Štanjelu še pospešena. Vsekakor pa je ta potekala po letu 1509, ko so tekom prve avstrijsko-beneške vojne habsburške čete ponovno vzpostavile nadzor nad Goriško[81]. Vojna je namreč še vedno potekala in obstajala je potencialna nevarnost ponovnega spopada z beneškimi četami na tem območju.

Leta 1511 pa je siloviti potres prizadel kraje v okolici Štanjela, kot so Gorica, Trst, Gradišče ob Soči, Krmin, Tržič, Devin, Milje in še nekatere drugi[82]. Zanesljivo ga je bilo mogoče čutiti tudi v Štanjelu, zato ne gre izključiti, da je takrat pri gradbenih delih na drugem obzidju šlo hkrati tudi za popravila po potresu. Vzrok za nadaljevanje utrjevanja tudi po koncu vojne leta 1516 pa je verjetno iskati v pomenu Štanjela kot utrdbe v bližini nove habsburško-beneške meje in nezaupanju do Beneške republike pred uradno sklenitvijo miru med državama leta 1521 ter nevarnosti turških vpadov[83], ki so na tem območju prenehali šele v drugi polovici 16. stoletja[84]. Zelo verjetno pa je pomen

77 *Idem*, str. 38-47.

78 Cavazza, *La formazione della contea asburgica* cit., str. 129; Pavlin, *Goriška – od zadnjih goriških grofov do habsburške dežele* cit., str. 23.

79 Pavlin, *Goriška – od zadnjih goriških grofov do habsburške dežele* cit., str. 49; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283.

80 Cavazza, *La formazione della contea asburgica* cit., str. 138; Pavlin, *Goriška – od zadnjih goriških grofov do habsburške dežele* cit., str. 58.

81 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283.

82 Panjek, *Staro jedro Devina v zgodnjem novem veku* cit., str. 479–480.

83 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283.

84 Fabec in Vinazza, *Tomaj: Gradišče in Tabor* cit., str. 16

štanjelske utrdbe, ravno tako kakor tudi tabora v Tomaju, upadel po koncu druge avstrijsko-beneške vojne leta 1617[85].

Tako je Štanjelski grad, kot protiturški tabor, glede na njegovo strukturo, mogoče umestiti med taborska naselja, katera so specifična oblika tabora značilna zgolj za območje Goriške grofije in še nekatera druga območja na Primorskem, kjer so poleg Osmanskih Turkov, v določenih obdobjih, nevarnost predstavljali tudi Benečani bodisi Avstrijci, včasih pa, vsaj na Goriškem, oboji[86]. Podobno vrsto podeželske utrdbe lahko zasledimo v sosednji Furlaniji, kjer je bila ta imenovana »čenta«[87]. Sicer pa je v Štanjelu morda bilo mogoče prepoznati tudi drugo obliko protiturškega tabora.

Tu gre za vaško cerkev, ki je bila neutrjena, nahajala se je izven območja zavarovanega s prvotnim srednjeveškim obzidjem in je bila zato ob napadu bolj izpostavljena nevarnosti. Zaradi tega je verjetno bila v obdobju pred pričetkom gradnje drugega zunanjega obzidja, obdana s svojim ločenim obzidjem in je tako predstavljala drugo vrsto protiturškega tabora v vasi[88] **(slika 8.15[89])**.

Štanjel je kot taborsko naselje imel sorodno strukturo stalno utrjenim mestom. Naselje je bilo namreč zavarovano z obzidjem, kar je ena od značilnosti takratnih mest. Ravno obzidje je bilo na primer eden od tehtnih argumentov kriškega zemljiškega gospoda Vida pl. Thurna, ki so pripomogli k temu, da je Sveti Križ (današnji Vipavski Križ) leta 1532 pridobil mestne pravice[90]. Tudi Devin, katerega je ravno tako obdajalo obzidje, Valvasor v svojem opisu leta 1689 opredeli kot »mesto«[91]. Sicer pa je Štanjel v tretji četrtini 16. stoletja ob izvajanju utrjevalnih del po načrtih Giuseppeja Vintane, ki jih je ta vodil tudi v Gorici, dobil z modernim renesančnim obzidjem tudi podobo utrjenega mesteca[92]. Vendar pa je prenašanje utrdbenih oblikovnih idej iz mest na taborska naselja in delovanje istih mojstrov zgolj ena izmed značilnosti te oblike tabora[93]. Poleg tega je Štanjel imel še eno značilnost mesta. Kot utrjen in zato varen kraj je okoliškim kmetom ob potrebi omogočal varno shranjevanje

85 Fabec in Vinazza, *Tomaj: Gradišče in Tabor* cit., str. 16.

86 Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov* cit., str. 59–60.

87 Aleksander PANJEK, *Človek, zemlja, kamen in burja, Zgodovina kulturne krajine Krasa (oris od 16. do 20. stoletja)*, Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006, str. 60.

88 Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov* cit., str. 62; Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 283.

89 ASTs, Mappe del Catasto franceschino, *Mappa castale del Comune di S. Daniele del Carso*, b. 427, fasc. 4 (S. Daniele del Carso, 1821 - sec. XIX. primo quarto).

90 Boris GOLEC, *Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij – naslednikov protiturškega tabora*, v »Zgodovinski časopis«, 3 (2000), str. 380–382.

91 Panjek, *Staro jedro Devina v zgodnjem novem veku* cit., str. 477.

92 Sapač, *Grajske stavbe v Zahodni Sloveniji* cit., str. 284.

93 Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov* cit., str. 61.

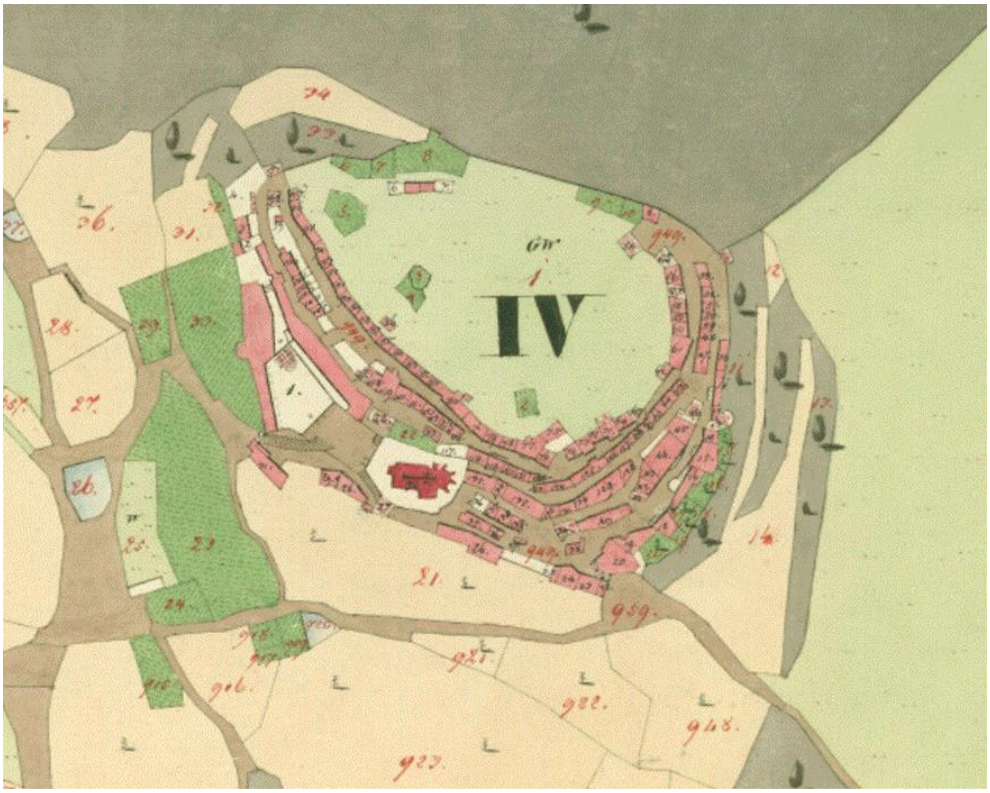

Slika 8.15. Štanjel leta 1821.

žita, živine in vina. Zato je imel tudi pomembno gospodarsko vlogo, zlasti v novem veku ob razmahu kmečkega trgovskega prometa[94]. Zaradi njegove strateške prometno ugodne lege se je tu razvila trgovska dejavnost. O tem nam priča dejstvo, da so se tu leta 1564 ravno zaradi ugodnih trgovskih razmer naselili pregnani tržaški Judje[95]. To pomeni, da so se prebivalci Štanjela v zgodnjem novem veku ukvarjali tudi z neagrarnimi, tako rekoč »meščanskimi« dejavnostmi ter da se je Štanjel vsaj deloma razvil v trgovsko-obrtno središče tamkajšnjega območja z »meščanskimi« družbenimi potezami.

Ob vsem tem je med koncem 16. in začetkom 17. stoletja Štanjel vse jasneje pridobil tudi upravno funkcijo kot središče uprave zemljiškega gospostva in sedež gradu s svojimi potrebami in zaposlitvenimi priložnostmi. Na podlagi navedenega bi bilo torej mogoče sklepati, da se je Štanjel kot centralni kraj z upravno, prometno ter obrtno in trgovsko funkcijo že v drugi polovici 16. stoletja izoblikoval v naselbino meščanskega značaja, sicer brez pravno-formalnega priznanja ali legalizacije trgovske dejavnosti njegovih prebivalcev, tako kot je to mogoče domnevati za Gorico ob koncu 12. stoletja:

94 Panjek, *Človek, zemlja, kamen in burja* cit., str. 60.
95 Fakin Bajec, *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine* cit., str. 229.

tu se je leta 1192 angleški kralj Rihard Levjesrčni ob povratku s tretje križarske vojne izdajal za trgovca, da bi od grofa izprosil spremstvo, kar priča o tem, da so bili trgovci takrat v Gorici pogost pojav[96]. Po drugi strani pa razmah neagrarnih dejavnosti v naseljih na primorskem podeželju v obdobju zgodnjega novega veka niti ni nekakšna posebnost, na podlagi katere bi bilo mogoče Štanjel opredeliti kot mesto, saj je razvoj kmečke trgovine eden izmed pojavov takratnega obdobja[97]. Poleg tega je na območju Goriške grofije, od srednjega veka pa vse do konca 18. stoletja, edinole pravo mesto predstavljalo ravno prestolnica grofije Gorica[98]. Upoštevati velja tudi to, da je leta 1606 štanjelski zemljiški gospod Filip Kobencl v svojem opisu Štanjela, sicer namenoma nekoliko podcenjevalno, zanika obstoj trga in poudarja, da je naselje zgolj vas[99]. Tako je Štanjel mogoče dojemati zgolj kot utrjeno vas s sedežem zemljiškega gospostva, ki je imela administrativni pomen kot upravno središče sebi pripadajočega teritorija – a da ne gre za čisto običajno vas, nam priča že sama prisotnost določenih reprezentančnih stavb v naselju, pri čemer najbolj izstopa dvorec.

Za Štanjel se v zgodnjem novem veku dosledno uporablja poimenovanje »tabor«, s čimer se je poudarjala neka posebnost, drugačnost od vasi[100]. Jožefinska vojaška merjenja za obdobje med letoma 1784 in 1787 Štanjel naslavljajo kot trg. Vendar je tu potrebno upoštevati dejstvo, da je za trške naselbine značilna določena stopnja upravno-sodne avtonomije[101]. Štanjelu sorodni a bistveno manjši Devin, ki se v virih pogosto omenja kot trg (*burg*), je tako na primer imel sedež deželskega sodišča[102]. Za Štanjel pa je mogoče sklepati, da je postal samostojna sodna enota šele na začetku 17. stoletja, obenem pa je bil središče župe.

Štanjelsko skupnost, tako kot tudi župo, leta 1606 omenja Filip Kobencl v svoji priprošnji za podelitev Štanjela. V izvlečku rihemberškega urbarja iz leta 1624 je omenjena župa Štanjel[103], ki ji je po vsej verjetnosti načeloval župan. Župo je lahko sestavljalo več sosesk (skupnosti), tako da je bil Štanjel kot sedež župe središčni kraj okoliških skupnosti. Ne glede na vse, je kombinacija poimenovanja, utrjene podobe, središčne gospodarske in družbene funkcije, prisotnosti gradu in neagrarnega prebivalstva Štanjel vendarle razlikovala od povsem običajnega kmečkega naselja, vasi.

---

96 Miha KOSI, *Nastanek mesta Gorica - dileme in nove perspektive*, v »Kronika: Iz zgodovine Goriške«, 2 (2007), str. 175; Golec, *Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij* cit., str. 382.

97 Panjek, *Človek, zemlja, kamen in burja* cit., str. 60.

98 Golec, *Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij* cit., str. 382.

99 Panjek, *Človek, zemlja, kamen in burja* cit., str. 60.

100 Panjek, *Statut in privilegij komuna ali tabora Rihemberk (1556)* cit.

101 Boris GOLEC, *Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe*, v »Kronika: Iz zgodovine Goriške«, 2 (2007), str. 202; Golec, *Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij* cit., str. 382.

102 Panjek, *Staro jedro Devina v zgodnjem novem veku* cit., str. 476.

103 Panjek, *Statut in privilegij komuna ali tabora Rihemberk (1556)* cit., str. 131.

Abstract

Members of the Cobenzl noble family as one of the most important noble families in the County of Gorizia in the service of the Habsburgs left an important trace in the architecture of Štanjel. They built their own Renaissance-Baroque mansion in this fortificated settlement, which was overbuilt and increased through later periods. Otherwise, the village of Štanjel as a fortress had a key importance in the defence of the County of Gorizia. Because of that it was systematically fortified in 15th and 16th century. The first defence walls were built because of the danger of the Ottomans, but at the same time the County of Gorizia was also endangered by the Republic of Venice and Habsburg Inner Austria, which was another reason for fortification of Štanjel. Exact period of construction of the second defence walls is indefinitely, but on the base of dating their remains on the western side of the village, it is possible to assume that they were built in the time when the counts of Gorizia connected with the Habsburgs against the Venetians in the last years of the 15th century. In Early modern period inhabitants of the village were not engaging just in agriculture, but also in trading. So Štanjel as fortified settlement had some characteristics of the town, but it did not had special judicial and administrative autonomy, therefore it is possible to perceive Štanjel as a village.

Keywords

Štanjel; Cobenzl; Gorizia; Habsburgs; defence walls